

Дәулеттілер кемтар, кедейлерге көмектесіп, жақсылық жолында ізгі іс қылса, қатарға тез қосылар еді, зұлымдық тез жойылар еді деген адамгершіл сенім гуманист ақынды біраз еліктірді. Осыдан келіп оның кейде бар, бай адамдарды ақылға келтіруге болмас па еді деген адамгершіл үміттің аясынан шыға алмай қалатын шақтары да кездеседі.

Ақынның «Сараңдық пен жинақылық» деген әңгімесінің мәні де терең. Онда жазушы сараңдылыққа, ұқыпсыздыққа, өтірікке, салақтыққа, еріншектікке қарсы әңгімелер жазды.

Ыбырай өз шығармаларында қазақ халқының әлеуметтік өміріндегі қайшылықтарды ашып көрсетті. Сонымен қатар, жаңа әлеуметтік –мәдени жағдайда мектептегі тәрбие жүйесінде ұсынған ескерілуі керек болжамдардың ішінен бастауыш сыныпқа қатысты төмендегілерін бөліп көрсетіп отырмыз.

- Адамгершілік тәрбиесінде ұлттық тәрбиенің басымдылығына мән беруі тиіс;
- Адамгершілік тәрбиесін шығармашылық негізінде құру;
- Адамгершілік тәрбие жұмысының жаңа тиімді әдіс, жолдарын пайдалану;
- Адамгершілік тәрбиелік мәдени орта, тәрбиелік кеңістік құру. /7;-68/

Сонымен ғалым-педагогтардың, ағартушылардың, зерттеушілер өз еңбектерінде жастарды адамгершілікке тәрбиелеудің орасан зор маңызы бар екендігін дәлелдей түседі.

Адамгершілік мінез-құлық дағдылары мен әдеттерді қалыптастыру, адамгершілік сезімді дамыту, моральдық сананы мақсатты бағытталған түрде қалыптастыру немесе мінез-құлық дағдылары мен әдеттерді, мінез бітімдерін, моральдық қасиеттерді қалыптастыру процесі.

Қорыта келгенде, адамгершілік тәрбие – бүгінгі өскелең ұрпақтың бойында мінез-құлықтың белгілі бір сипаттары үлкенді сыйлау, мейірімділік, кішіпейілділік, шыншылдық, еңбексүйгіштікті қалыптастыру және олардың отбасына, адамдарға, Отанға деген сүйіспеншілік, бауырмалдық, батылдық сияқты қасиеттерін анықтайтын мінез нормалары мен ережелерін дамыту жөніндегі тәрбиешілердің арнаулы мақсат көздеген қызметі нәтижесінде қалыптасады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. «Жас ерекшелік педагогикасы» С.А. Мұсаев, Т.Б. Бегалиев Оқулық-Астана «Фолиант», 2006ж. 258-266 б.
2. «Педагогика» Ш.Х. Құрманалина, Б.Ж. Мұқанова, Ә.У. Ғалымова, Р.К. Ильясова Оқулық-Астана: «Фолиант», 2007ж. 112-114 б.
3. Ы.Алтынсариннің педагогикалық мұралары. Ә.Сыздықов-Алматы: «Мектеп», 1969ж.
4. «Мектепке дейінгі білім» №2(20) наурыз-сәуір 2009ж. 25 -27 б.
5. Ы.Алтынсариннің өмірбаянына қосымша.

ХАЛЫҚ ПЕДАГОГИКАСЫНДАҒЫ АДАМГЕРШІЛІК-ЭСТЕТИКАЛЫҚ ТӘРБИЕ

Бисембаева Ж.Қ., Кулатаева К.С.

Қостанай мемлекеттік педагогикалық институты

Өз мүддесін өзі қорғап, өз есесін өзі түгендеп, халқының үмітін ақтай білетін салауатты да, білімді жеке тұлғаны тәрбиелеу – бүгінгі тәрбиеші ұстаздың алдына «Білім туралы» заңның және өмірдің қойып отырған талабы.

Жас ұрпаққа тәрбие берудің әдіс-тәсілдері мен формалары өзінше бір үлкен маңызды да көп түрлі өлем.

Ал, қазіргі мектептің педагогикалық үрдісі сабақ уақытында тәрбиелік іс-әрекеттің бірлігін қарастырады. Әсіресе, халықтық педагогиканы ұтымды пайдалану әрекеттері бірден-бір міндет болып саналады.

Этнопедагогика – халықтық тәлім-тәрбиені, оның тәжірибесін қорытындылап, жүйелейтін теориялық сипаттағы ғылыми саласы.

Жас ұрпақтың әдептілікке, инабаттылыққа, адамгершілікке тәрбиелеудің таптырмас құралы. Бірақ жерімізде жетпіс жыл бойы билік құрған кеңес дәуірі кезінде жас жеткіншектердің сол мөлдір бастаудан сусындай алмай келгені өкінішті-ақ. Халықтық педагогика оқу-ағарту саласында тоқсаныншы жылдардың басынан ғана қолға алына бастады.

Халық педагогикасында тәрбие мәселесі бірінші орынға қойылып келді. Ол заңды да еді. Себебі, халық педагогикасы ғылым мен мәдениеттің жетілмеген кезінде пайда болғандықтан, тәрбиені еңбек пен өнерге, оның ішінде қол өнеріне негіздей жүргізуді уағыздады. Бертін келе, оқу-білім дамып, ғылым мен техника өрістей бастаған кезінде, XVII ғасырдағы ұлы чех педагогы Я.А.Коменскийдің атымен байланысты ғылыми педагогика пайда

болды. Ғылыми педагогиканың теориялық заңдары қалыптасып өмірге келді. Я.А.Коменский өзінің атақты «Ұлы дидактика», «Ағайынды чехтарды тәрбиелеу» атты еңбектерінде тұңғыш білім беру ісі мен тәрбие ісін біртұтас процесс деп қарау идеясын ұсынды. Тәрбие мен білім беруді біріктіру тенденциясы оқу-тәрбие ісінің тұтастығынан туындады. Тәрбие-элеуметтік процесс, ал адамның жеке басының өсіп жетілуі, дамып қалыптасуы – ол әрі элеуметтік, әрі биологиялық процесс. Осы ерекшеліктен келіп, педагогикада қоғамтану мәліметтерін жаратылыстану мәліметтерімен біріктіре қарастыру қажеттілігі пайда болады. Оның себебі педагогика адам тәрбиесінің қажетін өтеуші, қоғамдық сұранысты іске асырушының рөлін атқарушы болып отыр. Ал педагогиканың жеке басты (индивидуумды) тәрбиелеп жетілдірудегі іс-әрекеті оқу-тәрбие орындары арқылы іске асырылады. Адам тәрбиесінде білімнің теориялық жақтары шешуші рөл атқарғанымен, оны (теорияны) жеке басты оқытып тәрбиелеп жетілдіруге пайдалану үшін тәжірибеде қолданудың әдіс-тәсілдері керек. Міне, осыдан келіп, теория мен тәжірибенің, оқытудың өмірмен байланысын, оны іске асырудың жолдарын қарастыратын педагогика ғылымының бір саласы – оқыту мен тәрбиенің әдістемесі туындайды. Білім беру мен тәрбие ісінің теориялары мен өмір тәжірибесі тығыз ұштасқанда ғана адам қажетін толық өтей алады. Ғылыми теориялар тәжірибеге негізделмесе, ол тиянақты ғылым болмайтыны сөзсіз.

Адамзат баласының ежелден келе жатқан ортақ мүддесінің бірі – ұрпақ тәрбиесі. Осы мақсатта әрбір халықтың сан-алуан ой-пікірлері мен іс-тәжірибелері ғасырлар бойы жинақталып отырған. Адамзат баласына ортақ рухани қазынаның құрамдас бір бөлігі болып саналатын бұл жетістіктерді халықтың тәлімгерлік тәжірибесі дейміз.

Қазақ халқының да сан ғасырлық тарихи-мәдени жетістіктерінің жемісін, рухани байлығын, жанына біткен еңбексүйгіштік, имандылық, бауырмалдық, балажандылық, қонақжайлылық, әдептілік, әсемдік т.б. қасиеттерін танытатын тәлімгерлік тәжірибесі бар. Онда кешегі өткен данагөй қариялар, ғұлама ойшылдар, би-шешендер және ақын-жыраулардың саналық болжамдарының, психологиялық пайымдаулары мен педагогикалық тұжырымдарының өшпес ізі жатыр.

Еліміздің президенті Н.Назарбаев «Қазақстанның болашағы – қоғамның идеялық бірлігінде» атты еңбегінде: «Қоғамдық ойдың тағы бір бағыты дәстүрге, халықшылыққа сүйенеді. Шынында да, бұрынғы қасаң қағидалар жарамсыз болып қалған кезде неге назар аудару керек? Сірә, қарапайым әрі түсінікті, сонымен бірге әр халықтың өміріндегі терең имандылық пен рухани негіздерге, дәстүрлерге назар аудару керек», – деген.

Осы орайда елімізде халықтық дәстүрді жинақтап зерттеу, саралап игеру, оларды жастар тәрбиесіне кеңінен ендіру, жаңғырту үлкен міндет болып табылады. Өмір талабымен бұл өмірге қайта оралған халықтық педагогиканың озық дәстүрлері бұл күнде отбасы, мектеп тәжірибесінен лайықты орын ала бастады.

Бұл мәселеге мемлекет тарапынан да қамқорлық көрсетілуде. Қазақстан Республикасының қазақ тілінің элеуметтік маңызын арттыру жөніндегі іс-шаралары, ғылым мен мәдениеттің өрістеуін қамтамасыз ететін Конституциясы, еліміздің мәдени-элеуметтік дамуына бағытталаған тұжырымдамасы жастарға жалпы адамзаттық және ұлттық игіліктер негізінде адамгершілік-эстетикалық тәрбие, мәдени білім беру ісін жаңа деңгейге көтеруге ықпал етеді деген сенімдеміз. Мұндай игі бастама қазірдің өзінде білім мазмұны мен әдістеріне, оқу жоспарларына жаңалықтар мен өзгерістер әкелуде.

Белгілі педагогика классиктерінің өздері де халқының тәлімгерлік тәжірибесінен үйреніп, оны зерттеулеріне арқау етіп, бұл мәселелерге қазақ ағартушылары Ш. Уәлиханов, Ы. Алтынсарин, А.Құнанбаевтардан басқа А.Байтұрсынов, Ж.Аймауытов, М.Жұмабаев, Ш.Құдайбердиев, т.б. үлкен мән берген.

Бүгінде Қ.Бөлеев, Қ.Жарықбаев, С.Ұзақбаева, С.Қалиев, т.б. көптеген қазақ зерттеушілері осы дәстүрді жалғастырып, халық педагогикасы тарихын, оның ауыз әдебиеті мен ақын-жыраулар поэзиясындағы көріністерін, орта ғасыр ойшылдарының педагогикалық ой-пікірлерін жан-жақты қарастырып келеді.

Кез келген жас ұрпақ адам бойындағы ерекше қасиеттердің бірі мәдениеттілігі болса, оны игеруге өмір бойы алатын білім жүйесін толықтырып отыруға міндетті болуы керек. Ғасырлар бойы қалыптасқан мәдениеттілік, яғни ұлтымыздың бойындағы кішіге ізеттілік, үлкенді сыйлау, өз орнын біліп, адаммен қарым-қатынас жасауы, байыпты сөзі, биязы мінезі, салмақтылығы мен сабырлығы, адаммен тіл табысуы, өзін-өзі ұстай білуі, әсемдік пен ізгілікке ұмтылуы т.б. жеке бастың, ар-ожданының қорғаны болуға бағытталуы керек.

Ұлттық тәлім-тәрбие мәселесі бойынша кейінгі жылдары іргелі зерттеулер жүргізіліп, ғалымдардың назарынан түскен емес. Қазір де соңғы педагогикалық тәжірибелер, сондай-ақ, психологиялық, дидактикалық және қолданбалы педагогикалық, озық технологияларға сүйене отырып, ұлттық тәрбие мәселесін одан әрі ғылыми негіздеп, қайта жаңғырту мен дамыту бүгінде өмір талабы болып отыр. Ұлттық тәлім-тәрбие мұраларын мектептегі оқу-

шылар ұжымдарының іс-әрекеттерінде барыншы пайдалану – қазіргі кездегі педагогикалық талаптардың бірі.

Осы орайда салт-дәстүрлердің бүгінгі күнге дейін жетіп, ұрпақ тәрбиесіне елеулі әсер тигізіп отырғаны белгілі. Жас ұрпақты тәрбиелеу процесінде халықтық педагогиканың орны ерекше. Оның мазмұны мен маңызы жөнінде белгілі ғалым С.Ұзақбаева: «Халықтық педагогика – тәрбие мен оқыту саласындағы халық бұқарасы білімдерінің, іскерліктерінің, дағдыларының жиынтығы, солардың негізінде ұрпақтан-ұрпаққа халық шығармашылығы арқылы (поэтикалық, музыкалық, сәндік-қолданбалы өнері) беріліп отыратын әдет-ғұрыптар мен дәстүрлер қалыптасқан. Халықтық педагогиканың мақсаты – жас ұрпақты ата-бабалар тәжірибесінің ең жақсы мұраттарына тәрбиелеу», – деп көрсетеді. Сондықтан халықтық педагогикадағы жастарға адамгершілік-эстетикалық тәрбие беру ерекше орын алады. Бұл арада студенттерге этнопедагогика негіздерін үйретуші оқытушы халықтық салт-дәстүрлердің адамгершілік пен көркемдікке, ізгілікке құрылған ең озық үлгілерін ұсынуы қажет.

Қазақ этнопедагогикасындағы тәлім-тәрбие мәселесін зерттеуге елеулі үлес қосқан қазақстандық ғалымдар Қ.Б.Жарықбаев, С.Қалиев, С.А.Ұзақбаева, Ж.Наурызбай, М.К.Балтабаев, З.Әбілова, Ә.Табылдиев, Қ.Бөлеев, Ж.І.Асанов, С.Т.Иманбаева, П.Оршыбеков, Е.Сағындықов, Қ.Ж.Қожахметова, І.Халитова, С.Ғаббасов, Қ.Болатбаев, М.Құрсабаев, М.Оразаев, Р.К.Төлеубекова т.б.

Адамгершілік мұраттың эстетикалық тұрғыдан бейнеленуі адам тіршілігінің саналылығын айқындауға мүмкіндік беретін бұлтартпас белгілерінің бірі – оның болмысқа деген эстетикалық қарым-қатынасы. Адам бойындағы табиғи сезімдердің баршасы осы қарым-қатынас барысында туындайтын алуан ықпалдарға байланысты көрініп, түрлі рең алатыны, әдебиет пен өнер шығармасында соған сәйкес өзіндік көрінісін табатыны мәлім. Рухани кемелдену осынау процесінің қаншалықты жүйелі, жемісті жүргізілуіне, саяси, тарихи, қоғамдық-әлеуметтік факторлардың сол процеске қаншалықты қолайлы жағдай жасалуына тәуелді. Міне, осы ретте рухани кемелденуге бастайтын рухани қажеттілікті – адамгершілік мұрат мәселесі еш уақытта күн тәртібінен түсіруге болмайтын мәңгілік көкейкесті проблемалардың бірі. Сонымен бірге, жоғары оқу орындарының оқу-тәрбие тәжірибесін бақылау барысында жастарға адамгершілік-эстетикалық тәрбие беру мәселесі этнопедагогикалық тұрғыдан жеткілікті зерделенгенімен, бүгінгі күнде болашақ ұрпақтың эстетикалық талғамын, адамгершілік қасиеттерін, халық педагогикасының тағылымдарын пайдаланып, жастардың адами-көркемдік тәрбиесін қалыптастыру қажеттілігі арасында белгілі бір дәрежеде кейбір қайшылықтар туып отыр.

Қазақ халқының адамгершілік-эстетикалық тәрбиесінің басқа халықтарға ұқсамайтын өзіне тән мән-мазмұны, ерекшеліктері бар. Осылардың бәрі атадан-балаға жазылмаған заң ретінде халық педагогикасы құралдары арқылы өңделіп, толықтырылып отырған.

Халық педагогикасында ең негізгі қағида адамнан, адамның өмірінен артық, одан қымбат, одан қасиетті ешқандай құндылық жоқ деген көзқарасты ұстану және адамды айырбастайтын, оны өмірі пайда боларлық дүниеде ешқандай құндылықтың жоқтығын түсіну болып табылады. «Адам деген ардақты ат», «Адам болып туған соң, адам болып өлу ләзім», «Атаның баласы болма, адамның баласы бол», т.с.с. халық даналығындағы мақал-мәтелдер адамның құндылық екенін дәлелдейді.

Қазақ этнопедагогикасының алтын діңгегін адамгершілік тәрбиесі құрайды. Адамгершілік – адамдардың күнделікті қарым-қатынасына байланысты гуманизм принциптерін бейнелейтін моральдық қасиет. Адамдарға деген ізгі ниеттілік, құрмет, жанашырлық пен сенім, кең пейілділік, басқалардың мүддесі үшін жан аямаушылық сияқты жеке қасиеттерді қамтиды, сондай-ақ кішіпейілділік, адалдық, шыншылдық та адамгершілікке жатады. Адамгершілік ұғымы ізгілік, гуманизмнің синонимі ретінде, адамның игілігі мақсатқа айналғанда пайда болатын қарым-қатынастар жүйесі мен қоғамдық ахуал ретінде неғұрлым кең мағынада да қолданылады.

Адамгершілік-эстетикалық тәрбие мәселесі қазақ ағартушыларының шығармашылығында терең орын алған. Қазақ ағартушылары – Шоқан Уәлиханов, Ыбырай Алтынсарин, Абай Құнанбаев өздерінің саяси-қоғамдық, ғылыми және әдеби еңбектерінде қазақ халқының адамгершілік-эстетикалық тәрбиеге аса қатты көңіл бөлді. Халық шығармашылығын жинап зерттеу арқылы қазақтардың адамгершілік қасиеттерін және эстетикалық талғам деңгейін, болмысқа деген эстетикалық көзқарасын көрсете білді, эстетикалық тәрбиеге байланысты көптеген құнды пікірлер айтты.

Қазақ ағартушыларының адамгершілік-эстетикалық көзқарастары мен орнықты пікірлері халықтың дүниетанымдық көзқарастарымен тығыз байланыстылығы сол өздері өмір сүрген дәуірдегі тарихи жағдайлардан туындап отыр. Ол – заңды құбылыс. Бұл жердегі басты мәселе ағартушылардың адамгершілік-эстетикалық тәрбиені жан-жақты, жүйе-

лі талдап зерттеуінде емес, керісінше мүмкіндігінше сол проблемалар жайлы сөз қозғап, өз көзқарастары мен пікірлерін айтып тұжырымдауында жатыр.

Ғасырлар бойы қалыптасқан ұлттық тәлім-тәрбиенің белгілі жүйесінде жас буын жадына біртіндеп сіңіріп отыратын арнаулы жолдар, тиісті тәсілдер де болған. Мәселен, мақал-мәтелдерде адамгершілік, имандылық тәрбиесіне байланысты әдет-ғұрыптар насихатталса, жұмбақтар мен айтыстарда ақыл-ой тәрбиесі, өлең, жыр-дастандарда әсемдік тәрбиесінің негізгі принциптері, ал ертегілер халықтар тәрбиенің сан алуан мәселелерін қозғайтын тәлімдік материал ретінде пайдаланылған. Себебі, халықтық педагогика тәлім-тәрбиелік ой-пікірдің ілкі бастауы, халықтың рухани мұрасы.

Тарихшы, публицист, лингвист, географ, музыка зерттеушісі, археолог, этнограф, саяхатшы, ағартушы Шоқан Уәлиханов өзінің шығармаларында халық тұрмысын, әдет-ғұрпын, тілін, өзара қарым-қатынасын, оның әрқайсысының ерекшелігіне асқан дәлдікпен талдау жасады. Шоқанның әдеби мұрасынан халық ауыз әдебиетінің барлық нұсқаларына байланысты ойлы тұжырымдарды, тың мағлұматтарды табуға болады. «Қазақ халық поэзиясының түрлері туралы» еңбегі поэзияның теориясы туралы алғашқы зерттеулердің қатарына жатады.

Қазақ педагогикасының негізін салушы, педагог-ағартушы, ақын және прозаик, публицист балалар жазушысы, орыс графикасы негізінде қазақ алфавитінің негізін қалаушы Ыбырай Алтынсарин мектеп пен тәрбие өз халқының тұрмысы мен өмірінің тарихи ұлттық ерекшелігіне сәйкес келу идеясын ұсынды. Мектеп ашып, оқулықтар, хрестоматия жазды. Оған өзінің балаларға лайықтап жазған әңгімелері мен өлеңдері енгізілді. Ыбырай әңгімелерінің негізгі түйіні: жас буынды өнер-білімге үндеу, адамгершілік мінез-құлыққа тәрбиелеу болып келеді. Ыбырай ақын, тұңғыш педагог, ұстаз-ғалым. Оның мұрасы тарихқа да әдебиетке де тән, ұстаздық тәрбиелік ой-пікірлері қазақтың таусылмас қазынасы.

Қазақ халқының тәлімдік мәні зор ой толғаныстары бесік жыры мен батырлық эпостарда, ертегілер мен аңыздарда, шешендік сөздер мен айтыс-термелерде, мақал-мәтелдерде көптеп кездеседі. Мұндағы ұрпақ тәрбиесінің негізгі түйіні адамгершілік-имандылық, ақыл-ой, еңбек, эстетика, дене, отбасы тәрбиесіне байланысты мәселелерге келіп тіреледі.

Қазақ халқының сан ғасырдан бергі тәрбие жөніндегі өнегелі істері мен сөздері, тұрмысы, өнері, өмір тәжірибесі халық педагогикасының асыл қазынасы болып келеді.

Қай заманда болмасын, ұрпақ тәрбиесі адамзаттың парызы болды. Өйткені, әрбір халық өзінің тарихы мен тәжірибесін жалғастыратын жас түлектерді ғасырлар бойы тәрбие әдістері мен тәсілдерін қолданып, өмір тәжірибесі сынынан өткен әдептілік, сыпайылық, адалдық, инабаттылық, іскерлік, мейірімділік, қайырымдылық, еңбек сүйгіштік, үлкенді сыйлау, оған ілтипат көрсету сияқты қабілеттерін олардың бойына еккен.

Халық педагогикасының негізіне халық ауыз әдебиетінің шығармалары, этнографиялық материалдар, халықтық тәрбие дәстүрлері, халық ойындары, тағы басқалар жатады. Демек, халық педагогикасы ғасыр бойы өмір тәжірибесіне негізделген ұрпақ тәрбиесіндегі дәстүрлер мен әдет-ғұрыптың, мәдени ой-пікірлердің жиынтығы.

Халық педагогикасы – асыл қазынамыз, ата-бабамыздан қалған мол мұрамыз, осы мұрамызды өз қажетімізге орынды түрде жарата алсақ, нұр үстіне нұр болар еді. Ғасырлар бойы сұрыпталып, әртүрлі сыннан өткен осы бір қазынамызды педагогикалық әдіс-тәсіл ретінде пайдалана білу, кейінгі ұрпақ алдындағы ауыр да үлкен жүк, міндет.

Сондықтан, балаларды кіндік қаны тамған жерінің қасиетті тарихымен, мәдениеті және тілін, салт-дәстүр, әдет-ғұрып ерекшеліктерімен таныстыра отырып, рухани жоғары деңгейде тәрбиелеу алдағы ұлы мақсаттардың бірі болмақ.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақтың халық педагогикасының тарихынан. Жарықбаев Қ., Қалиев С., Алматы, «кітап», 1992 ж.
2. Халықтық салт-дәстүр. // Бастауыш мектеп. №2, 2004 ж.
3. Халық педагогикасы - асыл қазына. Ш. Тоқсанова. Сынып жетекшісі журналы, №1-2004
4. Ұлттық тәрбие беру. Қ.Бөлеев, Л.Ибрагимова. Бастауыш мектеп. №10-2004 ж.
5. Халық педагогикасымен сабақтастыру. Р.Кенжебаева. Бастауыш мектеп. №8-2004 ж.
6. Халық педагогикасының негіздері. С.Ғаббасов. Алматы, 1995 ж.
7. Қазақ этнопедагогикасының теориялық негіздері мен тарихы. С.Қалиев. Алматы, «Рауан», 1998 ж.
8. Халықтық педагогиканы зерттеудің кейбір ғылыми және теориялық мәселелері. Қ.Ж.Қожахметова. Алматы, 1993 ж.